DOSSIER

l'art de fer carbó

Jo no és pas que fos carboner, però hi vaig ajudar molts anys al meu germà; ell sí que n'era molt entès, puix que poques vegades havia tret mal carbó.

Primer de tot he de dir que fer carbó és un art; per a tothom el carboner era un artista. El treure bon carbó depenia d'un sens fi de circumstàncies i situacions que el carboner havia de preveure i dominar: si la llenya era de roure, d'alzina o d'una altra mena; si la llenya era d'obaga o de solell; si era verda o ja un xic somalla; si la carbonera era en terra grossa o flonja; si es coïa en temps plujós o amb la terra seca; si tiraven forts vents o si el temps era quiet. Totes aquestes circumstàncies el bon carboner les havia de dominar, fent torrar més o menys la pila, abans de donar camí al foc per mitjà de forats i espitlleres, frenant-lo o donant-li més camí, o decantant el foc més per un cantó o per l'altre, segons la coneguda del carboner.

Anant per parts, primer es tallava la llenya i es picotava a buscalls d'uns quatre o cinc pams, ja que si era més grossa ja no es posava bé a la pila, i després a braçats es portava a la plaça carbonera a punt per empilar.

Algunes vegades els picadors no eren pas els mateixos que feien el carbó, ja que -com he dit- no tothom dominava aquest art, sinó que contractaven un tros de bosc a picar i arreplegar la llenya a la carbonera. Algunes vegades es feia a jornal fixe i d'altres a tant per carga que, generosament es partien amb el carboner i que donava el negociant per picar i coure, quedant-se el carboner, que era qui feia el tracte, un parell de rals més per carga, ja que tenia la feina més pesada i també alguna cosa valia l'art.

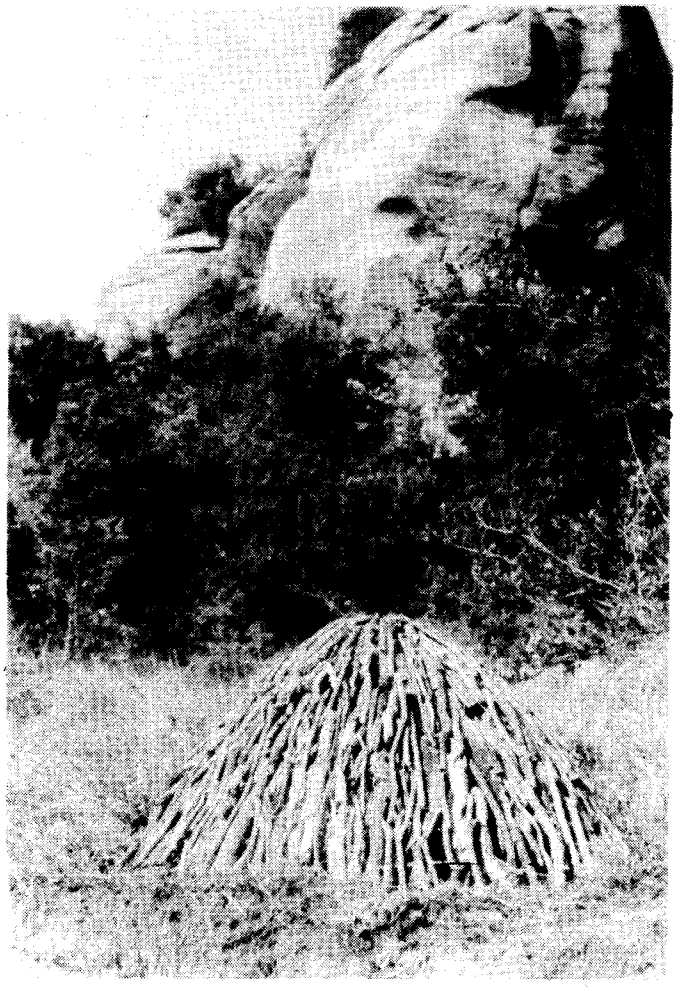
L'extensió de terreny que abarcaven per fer una pila depenia de la situació i dels pendents i hi havia d'haver algun planell per fer la plaça carbonera, que ja servia per cada carbonada. Generalment solia abarcar unes tres quartes parts, o sigui, per allà d'una hectàrea.

Generalment se solien deixar els boscos ben plantats, de maner que al cap de vuit o deu anys es puguessin tornar a carbonar tanmateix, no sempre ocorria així, ja que a voltes, perquè l'amo anava un xic penjat i havia de treure calés d'allà on podia o perquè feia el tracte massa explotat i havia de sortir-se'n per on podia, o el carboner era el qui corria aquestes circumstàncies, o per mala fe d'uns i altres, prou hi havia vegades que es deixaven els boscos ben plomats i que feien tota la llàstima.

Sembla que vulgui donar la impressió que els carboners eren els homes que a l'hivern sobraven a les cases de pagès, cosa que precisament no era pas així, sinó que ha estat una manera d'entrar a tractar aquesta matèria i potser també perquè essent la meva família masovers de les Baumes i havent sortit el meu germà carboner de fama, conegut per en Pere de les Baumes, i havent estat molts anys jo el seu ajudant, puc donar detalls molt concrets sobre aquesta matèria; potser ha ha estat el que m'ha fet entrar en aquest tema des de tal punt de vista, quan precisament el típic carboner era el jornaler del poble que a l'estiu perseguia les segues des del Vallès fins al Collsaca-

bra i després el batre i arrencar les trumfes a la Plana. Per allà a Tots Sants -i moltes vegades abans- agafava les eines de bosc i no parava fins tornar a emprendre les segues.

Vaig a començar a detallar, crec que força exactament, com es feia el carbó de llenya en aquesta terra. El carboner, quan començava la campanya, si quedava molt lluny d'on vivia, el primer que feia era la barraca per dormir-hi i estar-hi a aixopluc; representava la seva casa, ja que en ella passava bona part de la seva vida. Per fer la barraca, de vegades aprofitava alguna bauma natural del terreny, si és que tenia molt bones condicions, que les balmes solien ser molt fredes per més bés que es tapessin; per això la major part dels carboners preferien fer-se la barraca a un lloc arrecerat dels vents i que reunís bones condicions. El sistema de fer la barraca era buscar una barra d'uns cinc metres de llarg i es col.locava d'un cap apuntada a terra i de l'altre aguantada per unes grans forquetes d'uns dos metres i mig d'altura. A la barra llarguera s'hi apuntaven un seguit de barres inclinades per cada costat, ben acostades totes, formant una cavitat per dormir-hi dues o tres persones, segons els que pensaven ser. Tot seguit es tapaven aquelles barres amb una paret de gleves i quedava com una mena de serralla. La porta es deixava cap al davant i es tapava des de dintre amb un tanc fet de brostes per aquest fi. Al davant, a la part alta, es deixava una obertura que servia de xemeneia per sortir el fum. Per la part de dintre, entre el setial del foc i el jaç s'hi posava una barra ben gruixuda que se'n deia el gusinc i que servia de seient. Per fer el jaç, al dessota s'hi posaven unes quantes branques ben llistades per aïllar ben bé la humitat del terra; damunt, un bon tou de palla que havia de donar el masover de la finca i que el tal vòlia escassejar, essent causa de raons amb el carboner. Al damunt de la serralla, per fer més aixopluc, si n'hi havia a prop, s'hi solien posar joncs, que escopien més l'aigua. Els carboners, que hi estaven acostumats, deien que era tan viciós dormir a la barraca.

Pila de llenya abans de recobrir-la de terra. Realitzada recentment aquí a Tavertet per l'autor d'aquest article.

Contaven els meus pares que coneixien un matrimoni carboner vingut del poble pirenenc de l'Escalarri, que després de casar-se feren vida molt

de temps a la barraca, d'un bosc a l'altre, fins que després trobaren casa a L'Esquirol.

Els carboners, en començar la campanya a la tardor, si no havia quedat llenya per coure d'abans de l'estiu, també es veien obligats a agafar algunes piles a picar per esperar que poguessin fer la cuita, ja que si eren carboner i ajudant, podien coure sis o set piles per cuita o tres o quatre si era un home sol i sempre posades a coure en un intèrval d'un parell de dies per a poder-les atendre totes sense venir la feina plegada.

Suposem que ja tenim les piles arreplegades amb tota la llenya més gruixuda en un rastell al voltant de la plaça i la més prima al darrera apilada i anem a començar d'empilar. Es pot començar d'empilar de dues maneres: a burro i amb gàbia. Quan els boscalls són molt gruixuts, com ocorria quan es tallaven boscos molt vells -cosa que no podria succeir ara, ja que no en queden-, era necessari empilar a burro, o sigui que es posaven dos boscalls drets amb una separació d'uns cinquanta centrímetres i per cada costat un rastell de boscalls plans, un sobre l'altre i així ja quedava l'ull de la pila format, ja que calia que la pila tingués un ull de baix a dalt per on s'hi posava el foc. Al voltant del burro s'anaven posant boscalls drets fent un pilot rodó i s'anava alçant fins dos o tres sostres de boscalls, o sigui uns tres metres d'altura. Primer es posava la llenya més gruixuda i després es rebrigava amb la branca, o sigui amb als buscalls prims i quedava amb la forma de mig ou. Si el bosc era prim, s'empilava amb gàbia, o sigui que es posaven dos buscalls plans a terra, també a uns cinquanta centrímetres de separació i després dos més a sobre en direcció contrària i amb la mateixa separació, i així continuant amunt i formant una gàbia fins dalt, que era l'ull; després se seguia el mateix procés de les empilades amb burro.

Un cop les piles empilades, era qüestió d'anar per enterrar-les. Abans de posar-hi la terra s'abrigaven amb boixos, brucs o branques d'auliana premsades, segons el que era més a propòsit i ràpid, segons els boscos. D'això se'n deien envolums. S'envolumava perquè la terra no es fiqués dins les esclletxes de la llenya, cosa que no l'hauria deixada coure bé. Per enterrar s'usaven enterradores de vímet o cabassos d'espart fets a propòsit. Aquí se solien gastar més els cabassos que les enterradores. El sistema per enterrar és aquest: es comença posant restes de cabassos de terra per tot el volt de la pila, arran de terra i a sobre d'aquells, uns altres i així fins abrigar tota la pila amb un gruix de terra ben posada i atacada d'uns vint centrímetres. No se solia pas fer pujar l'enterrada junta de tot el voltant de la pila, sinó que es feien uns trams: primer per un costat i després per l'altre, a fi de no fer tantes passes i avançar feina, ja que es feia una arrencada de terra per cada costat de la pila i es posava un home a omplir cabassos i els altres a portar-los i buidar-los. Per empilar i enterrar, sempre se solien llogar jornalers, puix que per un home o dos sols era molt pesat. Un cop enterrada la primera fila ja s'hi posava foc a torrar mentre s'enterrava la segona i així successivament, ja que convenia que vinguessin escalonades, tant per poder-les vigilar mentre coïen, com després per treure el carbó. Per pujar dalt de la pila, s'hi feia una escala amb buscalls travessers recolzats a una paret de gleves per cada cap fins dalt de tot de la pila a mida de graons normals. L'escala sempre es feia al davant, o sigui per la part de dalt per ser la part més baixa, ja que gairebé sempre la plaça carbonera feia marge (poques vegades el terreny permetia de fer-la en un lloc ben pla) i llavors s'empilava fins ben amunt del marge i, per això, pel davant la pila era més baixa.

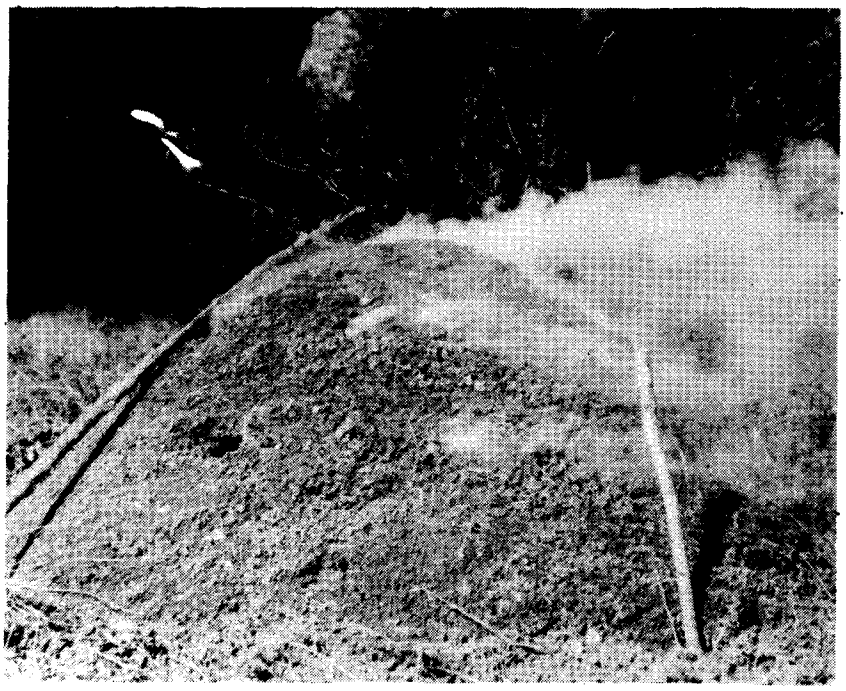
Per posar foc, es col.locaven uns quants buscalls, els necessaris, ajaguts sobre l'ull, tocant-se l'un amb l'altre, fent que

quedés l'ull tapat i s'hi feia un bon foc al damunt amb buscalls prims; quan els travessers eren cremats, s'empassava tot cap al fons de la pila. Llavors s'hi afegien cinc o sis trossos de buscall gruixudets i quan estaven encesos es tapava l'ull amb unes quantes gleves i es feien tres o quatre forats al voltant de les gleves, o sigui a la corona, i així es mantenia un parell de dies anant-hi afegint uns quants trossos tres o quatre vegades al dia perquè quedés ben torrada la llenya.

Un cop la pila era torrada, era qüestió del que se'n deia fer pujar el foc. Per pujar el foc, un cop destapat l'ull s'omplia de trossos fins fins força amunt i es deixava destapat fins que feia bones flamarades i el foc s'agafava fort als buscalls del capdemunt de la pila puix que, encara que sembli estrany, les piles comencen a coure per dalt i el foc va baixant avall, com ja irem veient. Un cop ben encesa, s'emplena també l'ull de trossos, es tapa ben tapada, s'hi fant cinc o sis forats a la corona i ja està la pila en marxa. Els forats es fan amb un buscall com el canell, si pot ser de boix, millor; s'hi fa punta pel cap prim i ja està fet el que se'n diu el dóna fums i així ja es pot comprendre de la mida que són els forats.

Un cop el foc està en marxa, és quan el carboner hi ha de posar tot l'art perquè qualsevol fallada li pot esguerrar la cuita, cosa de la qual anirem parlant.

Quan la llenya comença a coure i el foc va baixant, la pila va donant lloc i llavors, sigui pel mateix ull o pel costat, la terra es ba baixant i, si el carboner trigués molt a acudir-hi, la pila es foradaria, que és el que passa si el carboner no hi posa prou cura; per això el carboner ha de vigilar de dia i de nit, puix que cada quatre o cinc hores ha de passar per totes les piles, no fos cas que alguna es foradés, ja que si es foraden, comencen a fer grans flamarades i amb poca estona es perd molt de carbó; però a més del que es perd, tot el carbó d'aquella pila ja és de mala qualitat, o sigui, recremat. Per tant, quan la pila dóna senyal, que el bon carboner ja ho coneix, ha de destapar amb l'aixada per allà on es voldria foradar apartant la terra, rebent moltes cremades i fumades i, un cop veu el foc, amb un pal de l'altura de la pila que ja té preparat punxa per cada cap; del pal se'n diu burxa, perquè s'ha de ben burxar; llavors el carboner ha de conèixer si el foc es decanta per un costat o per l'altre, cosa que té gran mèrit per a poderlo dominar fent més forats a dalt de la pila i espitlleres arran de terra pel lloc on calgui, ja que el mèrit del carboner és que el foc baixi rodó per tot el volt de la pila i fer els possibles que arribi primer a terra pel davant, que ja és per a prop el marge primer; si arriba primer a terra per un costat o pel darrera, segur que quedaran molts culots, o sigui que quedaran els buscalls del sos-

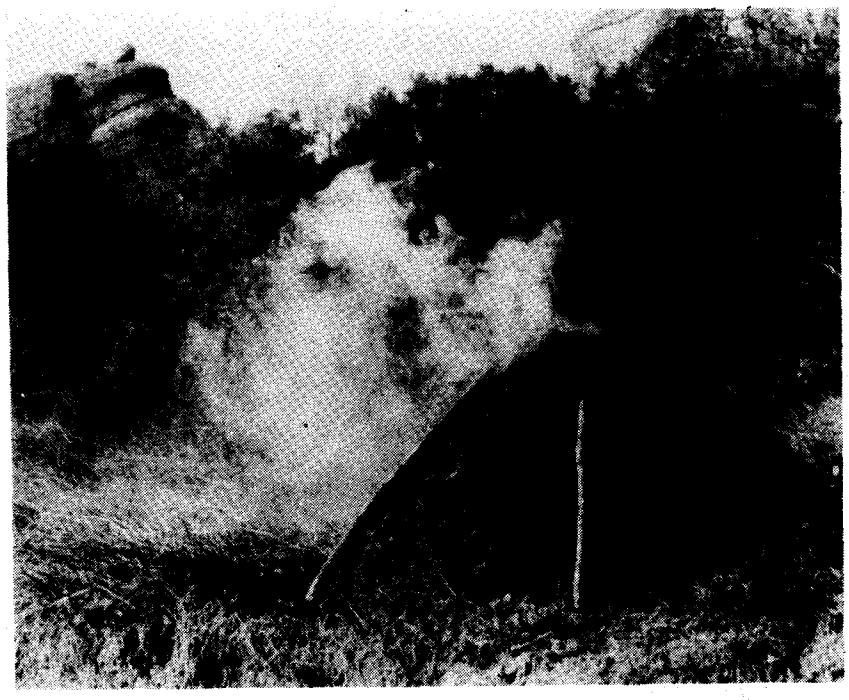

Pila encesa i coberta de terra. S'hi poden observar els forats dels respiradors. Primers dies.

tre de baix només cuits fins a mig buscall, i així queda tot el carbó de tota la pila fumat, d'un color amarronat i, en posar-lo al fogó fa fum i fa posar de mal humor les cuineres, queixant-se després al negociant i ell al carboner i tot és mal humor. També en resulta que després porta molta feina per perduda l'haver de tornar a recoure els culots; en canvi, si tot va bé, amb prou feines surten culots, el carbó queda esclarit, sense fum i tothom està content. No sempre el carboner és capaç de dominar el foc al seu gust, puix que si es troba amb dies de molt de vent o amb la terra molt seca per no ploure, per més que hi faci, el foc va per allà on vol, cosa que no sempre el negociant vol comprendre. I ara penso que he deixat la pila destapada, cosa fatal, ja que si la pila quedava una hora així oberta, llavors en lloc de culots o bon carbó, hi sortien castanyes, com se'n diu quan el carbó surt retrinxat.

Quan ha burxat ben bé la pila i hi ha quedat un bon sot i s'ha fet ben capaç de com va el foc, ha de córrer a omplir aquell clot de trossos de buscalls, que ja haurà fet a propòsit i, fent atacs a cops d'ulleres d'aixada, ho taparà tot seguit amb gleves, cosa tota molt difícil pel fum que surt a dojo. De tota aquesta feina se'n diu bitllar la pila, suposo que deu ser perquè els trossos de buscall que s'hi posen són a mide de bitlles, més o menys, i se'n diuen bitllots; d'això en deu venir el nom de bitllar. Un cop bitllada la pila és quan cal fer els forats i espitlleres que convingui perquè el foc vagi bé.

Generalment, els dos o tres primers dies de coure, la pila se sol haver de bitllar cada deu o dotze hores; el bon carboner procura de bitllar cap el vespre per no haver de fer-ho a la nit, que llavors resulta molt difícil. Moltes vegades, quan es veu que la pila dóna senyal de voler bitllar, o sigui que es va abaixant, posant-hi alguna gleva també es pot fer esperar alguna hora més. Quan estan a mig coure, ja no bitllen tan sovint i els últims dies ja no bitllen pas. A les primeres bitllades és quan és hora de dominar el foc; a les últimes, si la pila va malament, ja no hi ha res a fer. A les primeres bitllades, a més de poder dominar el foc per mitjà dels forats i espitlleres, també es domina força posant els bitllots més gruixuts al lloc per on s'avança més.

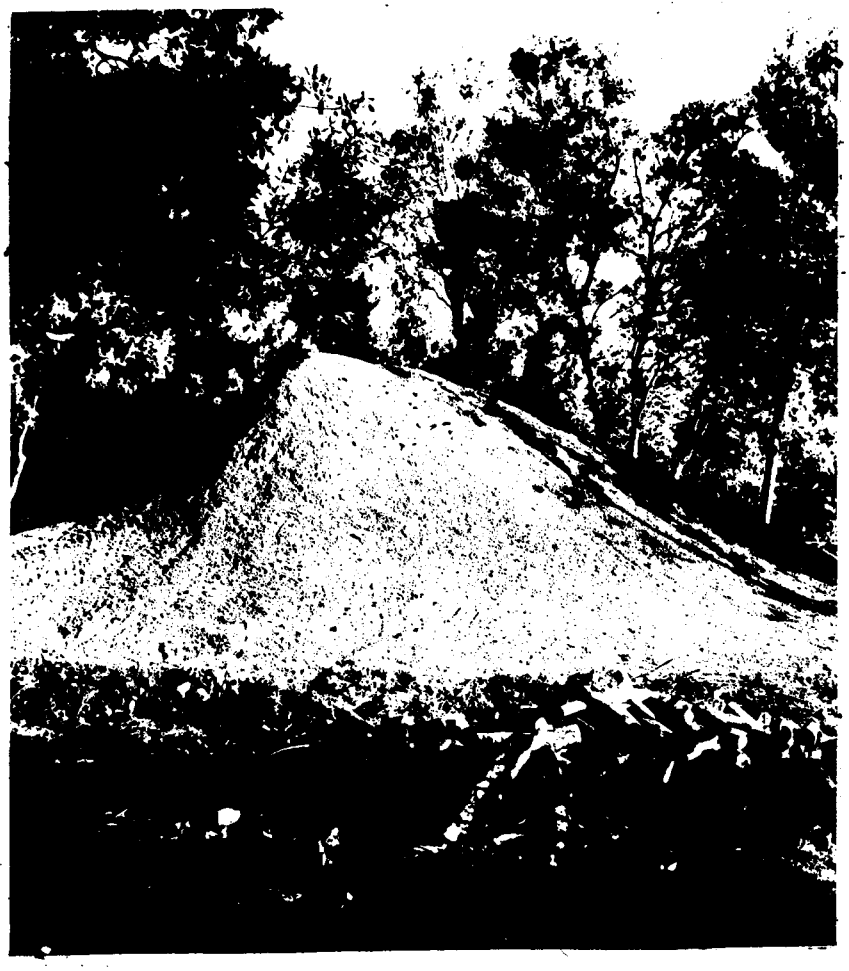
Pila encesa vista des d'una altra perspectiva.

També es pot treure mal carbó si es fa coure massa de pressa, puix que, per petita que sigui la pila, no es pot coure en menys de nou o deu dies.

Un cop el foc a arribat a baix per tot el voltant, o sigui, quan la pila ja és cuita, llavors és quan vénen les escaldufades fortes per al carboner. Llavors ve la feina de rescaldar o rescaldejar, com es vulgui, que consisteix, a, amb l'aixada,

fer baixar tota la terra que tapava la pila, que ja també és cuita, i que bona part ja queda pols o esmicolada i de la qual, amb un raspall, una mena de rampí, se'n van triant els terrossos i pedres que hi puguin haver, deixant així terra ben fina amb la qual es torna a rebrigar la pila a fi que, amb aquella terra i pols, quedi el foc ben apagat. Això no es pot pas fer a tota la pila alhora, sinó que es va fent a gaies d'un parell de metres, ja que si es destapés tota la pila a la vegada quedaria tota encesa i el carbó tot fet malbé, puix que ningú no seria capaç d'acostar-s'hi a rebrigar-la i tot es cremaria.

He dit que s'hi rebien moltes escaldufades rescaldant i és perquè la terra que es treu de sobre la pila -i més si és cuita en llocs de terra grossa o argilosa, surt encara ben encesa i el carboner no es pot pas estar de caminar-hi per sobre per raspallar-ne els trossos, quedant amb el calçat tan ruent que moltes vegades es queda amb els peus ben embutllofats i no cal parlar de l'escalfor que se sent a la cara i a tot el cos. Si es cou en llocs de terra fina, aquesta feina és més suau, però el carboner es troba amb tot, ja que no sempre pot treballar en el mateix terreny. Un cop rescaldada la pila, sol esperar un parell de dies a collir el carbó, a fi que el foc estigui ben apagat, encara que sempre en queda una mica, que prou fa vigilar per collir el carbó, ja que més d'un cop es cremava algun sarrió per no haver vigilat prou; i més si coïa llenya de boscos vells.

Pila cuita i rescaldejada.

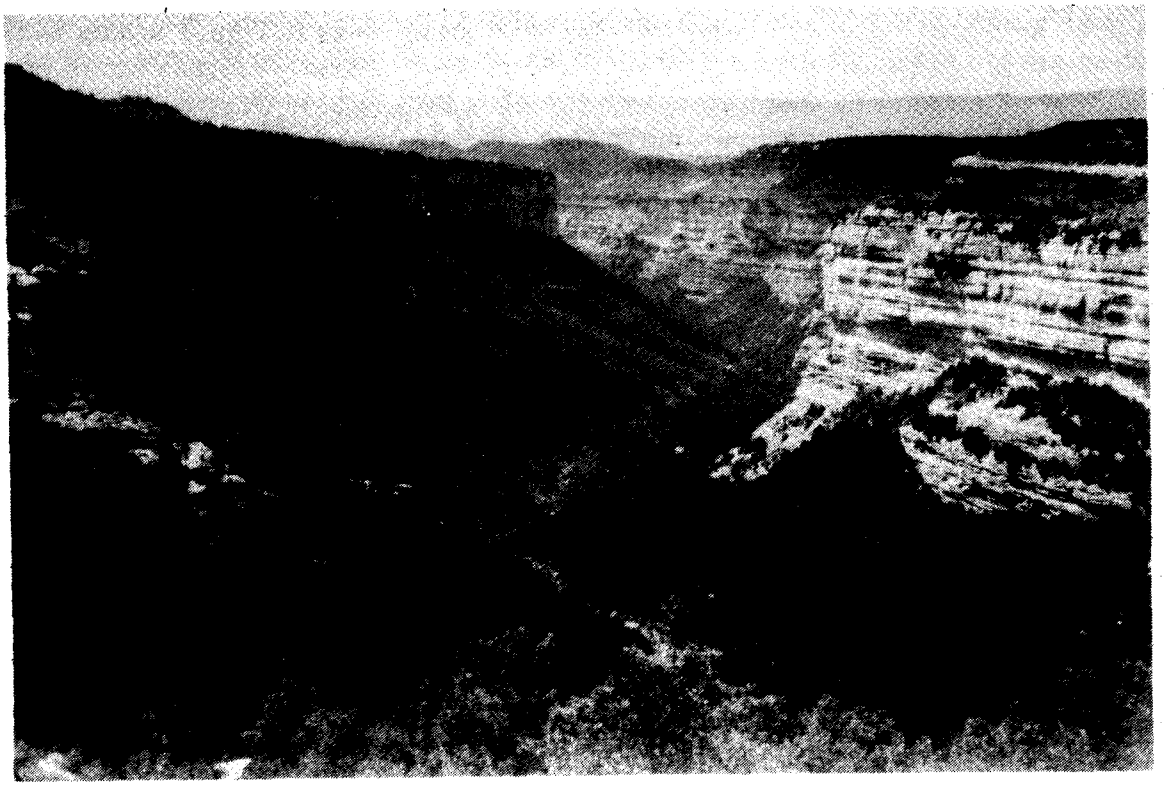
Per collir el carbó se solien llogar algunes dones ja que era una feina que elles podien fer molt bé i aprofitaven per fer algun cèntim, al mateix temps que el carboner estalviava despeses, ja que les dones treballaven més bé de preu que els homes i per a aquesta feina rendien el mateix. La feina dels homes era la d'arrencar el carbó i estendre'l. A cada costat de la pila es netejava el tros de terreny que es podia on, amb el raspall, es feia córrer el carbó i es deixava a restes perquè fos de més bon collir i així es veia abans si sortia foc o alguna brasa. Per arrencar el carbó de la pila es feia amb l'aixada, estirant-lo per sota com per rescaldar i mai no es podia fer una arrencada molt fonda a un mateix lloc, ja que abans que el foc que quedava al cor de la pila no es tornés a avivar, calia tapar-lo i fer una nova arrencada per un altre lloc i així fins que no en quedava.

Com ja es comprèn, era una feina molt bruta, de molta pols i de moltes suades en dies de calor.

Un cop els sarrions eren plens, calia pesarlos d'un a un mitjançant un pal; un home per cada cap se'l carregava al muscle, s'hi penjava la romana i aixó anant-los aixecant, cosa que no era pas gaire dolça. El pes que calia fer era de 66; o sigui 6 de tara i 60 de net. Generalment, els negociants sempre anaven justos de sarrions i rarament en portaven prous per encabir-hi tot el carbó de les piles i llavors, quan eren plens els que duien, s'havien d'abocar i fer-ne un pilot que se'n deia una mesa, cosa que, de vegades, donava ocasió que algun pillet hi anés a proveir.

Per lligar els sarrions un cop plens, al damunt s'hi posaven boixos o altres branques perquè el carbó no caigués, ja que mai no es tocaven de vora a vora, crec que perquè quedessin més estrest i collats i així eren de més bon manegar per al traginer. Una vegada lligats els sarrions, la feina ja quedava per al traginer i els muls: transportar-los on el negociant manés. Prou es queixaven els traginers que quan havien de pujar els sarrions a un quart o cinquè pis era feina molt pesada. Quan els traginers eren ben ordenats, prou donava gust de veure aquella cobla de muls (o matxos, que en deiem) amb els guarniments ben polits i ornamentats amb abundor de ramatges, combinats amb tatxes de llautó ben lluents i les corresponents borles i d'altres ornaments i a l'hivern, amb els típics picarols, que de bon matí, abans de fer-se clar, ja se sentien dringar com si festegeixin el nou dia que estava naixent. A l'estiu no podien portar els picarols, ja que les mosques i els tàvecs els molestaven molt més.

Com queda dit, el carbó no sempre sortia de bona qualitat per causa d'algun defecte o equivocació. Si és cuit amb terra fina, més aviat sol pecar de

El Sot de Balà era el nucli més important en la producció de carbó de Tavertet. Encara avui, si passegem per algun dels antics camins que corren a cada banda de la Vall, ens podem trobar amb petites clarianes que són el testimoni de l'emplaçament d'antigues carboneres.

fumós; i si amb terra gorssa, de retrinxat. Ara bé: una altra causa perquè el carboner tingués moltes vegades queixes del negociant que el carbó no era de bona qualitat, era la que alguns negociants, si no podien fer estrafolla, mai el carbó no era bo. Com és natural, per poder birlar algunes cargues de carbó a l'amo, havien d'anar molt d'acord el carboner i el negociant, perquè quan l'amo veia que alguns d'ells no era gaire de fiar, ja avisava el guardabosc o el masover de la casa que anés a rebre el carbó, o sigui a vigilar durant tots els dies de treure'n i llavors era qüestió de fer la feina a la nit i fer-se el seu repartiment. Llavors sí que tot el carbó era bo per més fumós o retrinxat que fos. Prou que una vegada s'hi va trobar el meu germà amb un d'aquests que, perquè d'alguna pila no li va sortir del tot bé, cada dia tenia el negociant allà a cada pila que es collia, per més bon gènere que hi sortís exclamant-se que era dolent i que s'havia d'escoltar tantes queixes, esperant que ell li digués bé, com ho hem de fer? Però va fer tot el contrari, puix que el meu germà agafà un buscall i li digué greument enfadat: "Aparteu-vos d'aquí i no us acosteu més o, si no, amb aquest buscall us trencaré l'esquena!" Tanmateix fou bon remei, puix que ja no tornà més.

Sort que no tots els negociants eren de mala calanya; n'hi havia de molt bons i honrats, per als que donava gust treballar i en els quals els amos hi podien posar tota confiança.

Crec que realment he explicat i estat testimoni fidel i pràctic de com es desenvolupava la indústria del carbó en tots els aspectes; però, almenys a Catalunya, ha passat a la història i tal volta per no repetir-se mai més.

Em donaria per molt satisfet d'haver acomplert amb un deure si amb aquest treball podia omplir la curiositat d'algun semblant amant de la història i també per deixar constància d'un mitjà de vida del qual s'han servit durant molts d'anys la major part de famílies d'aquest poble per portar el pa a taula.

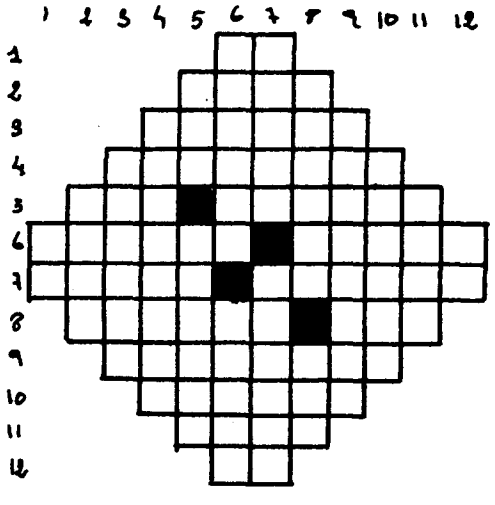
Em mancava de dir que el carbó del cor de la pila sempre surt molt menut i se'n diu el "fogot". És el que fa la llenya de torrar el primers dies i, a més, el retrinxat de burxar a l'hora de les bitllades. Aquest carbó sempre es barreja a diferents sàrries, perquè si es posava sol, el client es queixava molt, com és natural.

Jordi Sanglas

encreuats

HORITZONTALS:
1. Entonació. 2. Mida de longitud. 3. Manubri. 4. De Nàpols. 5. Desig, anhel. Cap, cabdill. 6. Farà fum. Al revés, inclini. 7. Eina agrícola. Al revés, vent molt fort. 8. Descobrir. Donat. 9. Que trona. 10. Donar asil. 11. Al revés, pregui. 12. Al revés, aliment.

VERTICALS:
1. Fàbrica. 2. Parteix. 3. Al revés, conspiren. 4. Matadora. 5. Testa, crani. Relatiu a la rabosa o guineu. 6. Babau. Aromatitzi amb anís. 7. Al revés, respiro. Al revés, treurà la pell. 8. No típic. Donar. 9. Que atipa. 10. Detenir, parar. 11. Acció d'ajudar. 12. Interjecció.

Joan Isern

SOLUCIONS:
H. 1. To. 2. Cana. 3. Maneta. 4. Napolità. 5. Set. Capità. 6. Fumarà. ipujA. 7. Arada. àcaruH. 8. Trobar. Dat. 9. Tronador. 10. Asilar. 11. iseR. 12. aP.
V. 1. Fa. 2. Surt. 3. nemarT. 4. Matadora. 5. Cap. Rabosí. 6. Tanoca. Anisa. 7. onelA. àraleP. 8. Atípic. Dar. 9. Atipador. 10. Aturar. 11. Ajut. 12. Ah!